

Materials per a l'ensenyament

L'AULA ARQUEOLÒGICA UNED-ELX: UN PROJECTE INTEGRAL PER AL PATRIMONI CULTURAL IL·LICITÀ

José Antonio LÓPEZ MIRA
Jesús PEIDRO BLANES
Roberto SÁNCHEZ GARRIDO
UNED (Elx)

«Emprendemos la excursión a los yacimientos de nuestras antiguas ruinas, tomando, como eje principal de Norte a Sur, el cauce mismo del Vinalopó (según que probado está que los ríos fueron las grandes vías de comunicación para los primitivos habitantes). El Vinalopó es el “Padre de Elche”: en sus laderas y ribazos conoceremos interesantes restos [arqueológicos] de todas clases» (IBARRA RUIZ 1926a: VII)

Resum: Des del Centre Associat UNED-Elx hom pretén dur a terme un projecte integral de gestió del patrimoni cultural vinculat al terme municipal d'Elx, del qual es presenten en aquest treball les línies mestres. En una primera fase, l'objectiu principal és el de formar els alumnes de la UNED-Elx de diversos graus (Geografia i Història, Història de l'Art, Antropologia Social i Cultural, Turisme) en el terreny de la gestió cultural a partir d'una activitat concreta, la prospecció arqueològica i etnològica sistemàtica del terme municipal, tenint com a eix vertebrador el riu Vinalopó. Les activitats pràctiques aniran complementant-se amb cursos teòrics que possibilitaran la formació integral de l'alumne i repercutiran en uns millors resultats finals del projecte.

Paraules clau: patrimoni cultural, arqueologia, etnologia, didàctica, Elx.

Title: *The Aula Arqueològica UNED-Elx: an integral project for the Cultural Heritage of Elx.*

Abstract: From the UNED-Elche Associated Centre we pretend to develop an integral project of Cultural Heritage Management linked to the municipality of Elche (Alicante, Spain), and present the main points in this paper. In the first phase, the principal objective is to train the students of the different degrees in Humanities and Social Sciences of the UNED-Elche Associated Centre in the field of Cultural Management using an specific activity, an archaeological and ethnological systematic prospection of the municipality, taking the Vinalopó

river like an axis. Practical activities will be complete with theoretical courses that will make possible the integral formation of the student, and they should have positive effects on the final results of the project.

Keywords: Cultural Heritage, Archaeology, Ethnology, Didactic, Elche.

1. AULA ARQUEOLÒGICA

El Centre Associat de la UNED a Elx aconsegueix una funció molt important de suport a l'estudiant en la seua formació teòrica en els diferents graus que s'imparteixen en la universitat a distància. Actualment els autors d'aquest article organitzen per als alumnes del Grau de Geografia i Història visites guiades a jaciments arqueològics i a museus de la província d'Alacant per tal de complementar la formació teòrica que hom persegueix a les aules. Es tracta d'unes pràctiques extracurriculars en les quals, no obstant això, la participació de l'alumne és passiva, ja que simplement rep les explicacions i orientacions del professor-tutor.

Les visites tenen lloc des de fa cinc anys i han portat els alumnes a jaciments arqueològics de diferent tipologia i cronologia, com són el jaciment d'art rupestre de la Sarga (Alcoi), que és el que més vegades han pogut gaudir els alumnes, que tots els anys es completa amb la visita al Museu Camil Visedo Moltó d'Alcoi i, a més, enguany, amb la pujada a l'*oppidum* ibèric del Puig (Alcoi); s'han fet visites a l'exposició permanent i a les diferents exposicions organitzades pel MARQ (Museu Arqueològic Provincial d'Alacant), al MAHE (Museu d'Arqueologia i d'Història d'Elx), a la colònia romana d'*Ilici* (l'Alcúdia, Elx), al conjunt d'art rupestre del Pla de Petracos (Castell de Castells) o al jaciment del Monastil (Elda). Fora de la província d'Alacant, l'estiu de 2009 els alumnes van poder conèixer de primera mà la colònia romana de Libisosa (Lezuza, Albacete). Per als pròxims cursos, hom pretén obrir el ventall de jaciments a visitar, sempre amb la idea que les eixides servisquen perquè els alumnes puguin veure amb uns altres ulls el que estudien a les aules.

Motivats per la creixent demanda de formació relacionada amb la gestió del patrimoni cultural, des del Centre Associat UNED-Elx hom va plantejar un seminari d'estiu amb el títol *Interpretació del Patrimoni Cultural*, que es va celebrar al juliol de 2012 i va tenir una bona acollida. Amb aquest precedent, per a l'estiu de 2013 es va preparar el curs *Interpretació de la cultura material en jaciments arqueològics*, en el qual van participar una trentena d'alumnes. L'èxit d'aquesta edició ha permès que el centre ofereixca una segona edició del curs al mes de juliol de 2014, ja que es percep una demanda contínua de formació per part dels alumnes dels graus d'Humanitats i Ciències Socials. A més, l'oferta de l'estiu de 2014 es completa amb un altre seminari dedicat a la *Gestió del Patrimoni Arqueològic i Etnològic. Prospecció, inventari i catàleg de béns i espais*.

Figura 1. Visita als abrics d'art rupestre de la Sarga (Alcoi).

Figura 2. Seguint les explicacions a les sales del Museu d'Alcoi.

Figura 3. Tutoris pràctiques de Prehistòria al MARQ (Alacant).

Figura 4. Mostrant la cultura iberoromana en la colònia d'Illici (L'Alcúdia, Elx).

Figura 6. Visitant la terrisseria romana recuperada al Monastil (Elda).

Figura 7. Alumnes del seminari d'estiu sobre Interpretació de la cultura material en jaciments arqueològics, en l'edició de 2013.

Figura 5. Explicacions a l'abric d'art rupestre del Pla de Petracos (Castell de Castells).

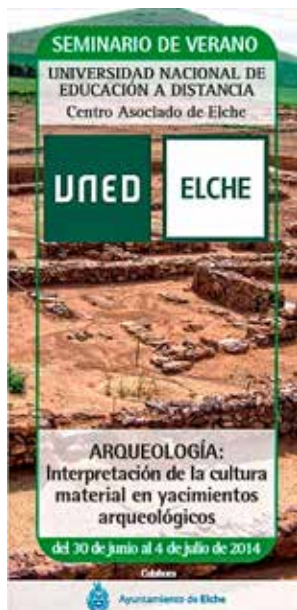

Figura 8. Fullet del seminari d'estiu sobre Interpretació de la cultura material en jaciments arqueològics per a l'edició de 2014.

Figura 9. Fullet del seminari d'estiu Gestió del patrimoni arqueològic i etnològic: prospecció, inventari i catàleg de béns i espais, celebrat al juliol de 2014.

En aquest sentit, tal com hem comentat adés, al llarg dels últims anys s'observa un notable interès per part de l'alumnat de la UNED-Elx per l'ampliació de les pràctiques i de la formació teòrica amb unes altres activitats en què l'alumne tinga una major participació directa, com és el cas de les actuacions arqueològiques. Fruit d'aquest interès, tradicionalment s'han derivat aquests alumnes a diversos departaments d'altres universitats, sobretot de la Universitat d'Alacant. No obstant això, la situació actual de crisi econòmica ha reduït les partides pressupostàries destinades a finançar projectes arqueològics d'investigació, per la qual cosa l'oferta de places per a participar en pràctiques ha experimentat un important descens. Les universitats estan blindant l'accés a les actuacions arqueològiques, en general, i a les campanyes d'excavació, en particular, i aquesta situació va en detriment dels alumnes de la UNED, que es veuen rebutjats en no pertànyer a la universitat que coordina la intervenció.

Conscients d'aquesta situació, i veient tant la demanda actual com la que se'n podria derivar en un futur pròxim, sorgeix el projecte *Aula Arqueològica de la UNED-Elx*, amb el fi d'ofrir pràctiques als alumnes del Centre Associat i donar resposta al seu interès a formar-se en el camp de l'arqueologia i de la gestió del patrimoni cultural. L'*Aula Arqueològica de la UNED-Elx* naix, per tant, amb l'objectiu de formar

l'alumne en diversos vessants de la gestió i interpretació del patrimoni arqueològic i etnològic. Es planteja un projecte integral i integrador de diversos elements que configuren el nostre patrimoni cultural, tenint com a eix vertebrador el riu Vinalopó i el seu entorn.

El Centre Associat de la UNED-Elx ofereix el suport institucional per a la realització d'aquest treball, que compta a més a més, amb la participació d'alumnes vinculats al centre i procedents de graus relacionats amb l'Arqueologia, la Història, la Història de l'Art, l'Antropologia, el Turisme i la gestió patrimonial. D'aquesta manera, el projecte té dues vessants diferenciades, però a la vegada complementàries: d'una banda, la investigació i, d'una altra, el complement didàctic per a l'alumnat fora de l'aula –extracurricular–. En definitiva, en el vessant didàctic hom pretén oferir una formació integral de l'alumnat de la UNED-Elx en matèria de treball i gestió en aspectes relacionats amb el patrimoni cultural.

Es tracta d'un projecte de llarg recorregut, que es centra en el patrimoni arqueològic i etnològic en particular, però que no s'oblida del concepte general de patrimoni cultural, considerat com un tot indissoluble, el qual no es pot separar del seu entorn immediat, és a dir, el paisatge –amb tots els components–. Com a punt de partida es pretén fer campanyes de prospecció arqueològica sistemàtiques en tot el terme municipal d'Elx al llarg de quatre anys acadèmics, amb la qual cosa es divideix el terme en diferents zones i fases d'actuació, tenint com a element vertebrador el riu Vinalopó. Hom dividirà, doncs, el terme en quatre zones: nord, sud, est i oest.

2. PROSPECCIÓ

La prospecció és una de les actuacions arqueològiques i paleontològiques contemplades en l'article 57.1 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, i que consisteix en l'exploració superficial, sense remoció del terreny, dirigida al descobriment, l'estudi i la investigació de tota classe de restes històriques. Es tracta, per tant, d'un mètode que serveix per a documentar la presència de restes materials en superfície i, en funció d'aquestes, determinar l'existència d'un jaciment arqueològic, paleontològic o d'un bé etnològic. Aquesta actuació arqueològica es planteja com una acció formativa que, per una banda, posa en contacte l'alumne amb jaciments arqueològics de cronologies diferents, cosa que l'endinsa en la metodologia arqueològica, amb les especificitats de cadascuna de les *arqueologies*; mentre que, per una altra, l'acosta al treball que es fa des de l'antropologia social i cultural al voltant dels béns catalogats com a etnològics, així com a les tècniques de treball de camp.

3. DESTINATARIS

Els alumnes del grau de Geografia i Història són els principals receptors de la iniciativa arqueològica, mentre que els alumnes del grau d'Antropologia Social i Cultural ho són de la part etnogràfica. Però l'*Aula Arqueològica de la UNED-Elx* va més enllà, ja que en la fase d'activació el públic potencial és extensiu a graus tutoritzats al Centre Associat d'Elx, com són els d'Història de l'Art, Turisme, Pedagogia, Sociologia, Educació Social, Informàtica, Enginyeries, etc. Hom pretén portar endavant un projecte multidisciplinari en el qual el vector fonamental siga la gestió del patrimoni cultural. Als alumnes, se'ls proporcionaria la possibilitat d'enfrontar-se a una activació patrimonial i aportar, d'aquesta manera, valors des de cadascuna de les especialitats, que es concreten en diverses accions, com la creació de rutes i itineraris, la preparació de material didàctic i de recreacions paisatgístiques, la catalogació i activació del patrimoni etnogràfic, la musealització virtual, l'elaboració de models 3D, els treballs sobre realitat augmentada o l'elaboració d'*apps*.

Per tal de contribuir al desenvolupament integral de l'alumne de la UNED, s'entén que s'ha d'incidir en la formació tan teòrica com pràctica. Per això es va plantejar la realització d'un seminari teòric previ d'una setmana de duració, que es va tindre lloc al juliol de 2013 i al qual van assistir una trentena d'alumnes. El seminari estava estructurat en diversos mòduls temàtics que es referien a la interpretació de la cultura material en jaciments arqueològics. Així, es va analitzar l'arqueologia com a mètode històric, els diversos tipus d'actuacions arqueològiques, el treball de camp (amb especial atenció a l'estudi, classificació i catalogació de la cultura material), el treball de laboratori (amb l'anàlisi dels materials recuperats en les actuacions arqueològiques), la publicació i divulgació dels resultats derivats de les actuacions esmentades i, finalment, la labor dels museus en la difusió del patrimoni cultural. Per a completar la formació del seminari, es va fer una jornada pràctica a les instal·lacions de la Fundació Universitària d'Investigació Arqueològica «L'Alcúdia».

Una vegada completat el curs i amb l'autorització pertinent de la Conselleria de Cultura per a la realització de prospeccions arqueològiques, tal com indica l'article 60 de l'esmentada Llei 4/1998 de Patrimoni Cultural Valencià, es va plantejar la celebració d'una primera campanya de prospeccions, que se centraren en la zona nord-oest del terme municipal d'Elx, concretament en l'entorn del pantà, encara que en les pròximes campanyes s'ampliaran les actuacions a altres zones del terme municipal.

4. PROJECTE D'ACTUACIÓ 2013-14

4.1. Marc geogràfic

El projecte de prospecció es localitza en aquesta primera campanya en el que anomenarem, seguint la divisió fisiogràfica proposada per Gracia Vicente, la serra d'Elx. Es caracteritza per ser

una alineació muntanyosa situada al nord del casco urbà, con orientació OSO-ENE (sinclinal del Tabaià, anticlinal de Serra Grossa, sierra de Sancho y Colmenar) cortada trasversalment per la falla del Vinalopó. La cima més notable es el Tabaià (406 m.). En esta zona dominan los suelos no aptos para usos agrícolas a causa de su pequeño grosor (màxim de 25 cm.), elevada pendiente y los riesgos de erosión que presentan (GRACIA 2008: 45).

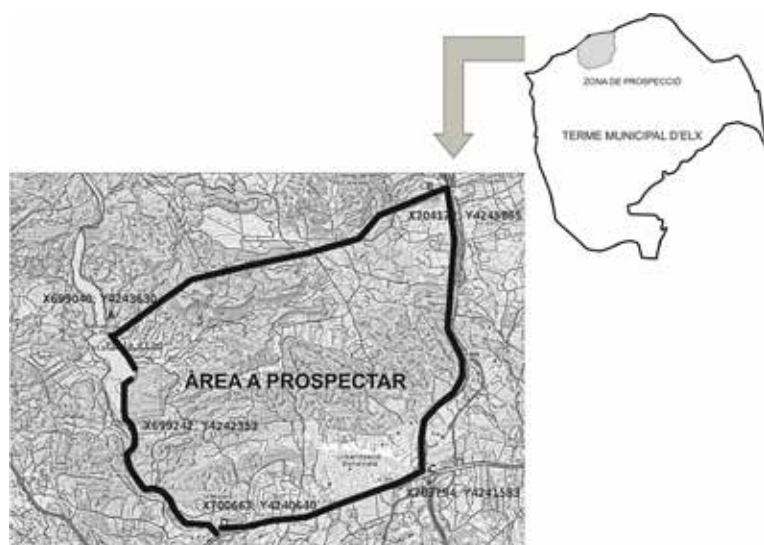

Figura 10. Zona a estudiar en la campanya de prospeccions projectada per al curs 2013-2014.

La zona la denominem genèricament serra del Pantà d'Elx, prenent l'embassament com a unitat de referència geogràfica, encara que el marc de la prospecció sobrepassa aquest entorn. L'elecció es deu al fet que tant a nivell arqueològic com etnogràfic serà el riu Vinalopó l'element que delimita la unitat paisatgística. Concretament, ens movem en els següents límits geogràfics: a la part oriental de l'àrea a prospectar en la primera campanya trobem la serra del Tabaià com a límit nord; al sud, el Puntal Gros, la serra del Morter i la serra de la Llosa; en l'extrem sud-est, se situa la urbanització de Bonavista; finalment, en la part central de l'àrea d'estudi s'ubica la serra de Peligros. Tot açò ens dóna una

orografia plena d'elevacions compreses entre els 150 i els 300 msnm i petites zones planes que permeten el desenvolupament de l'agricultura, encara que els millors terrenys es troben al sud de l'actual autovia A-7, fora del límit marcat per a la primera campanya de prospeccions.

Es tracta d'un territori ocupat des de la prehistòria, que ha estat modelat en la interacció entre el medi i l'ésser humà; estem al davant d'un paisatge cultural. Sense endinsar-nos en l'anàlisi conceptual d'aquesta categoria, destaquem que partim de la consideració del paisatge com l'elaboració cultural d'un determinat territori, amb un component simbòlic que el relaciona amb la comunitat, amb les seues senyes d'identitat col·lectiva i amb un «patrimonio vivo, un testigo cultural de primer orden que nos indica no solamente lo que hemos sido sino también lo que queremos ser» (ÁLVAREZ 2007: 65).

4.2. Antecedents

La zona a estudiar en aquesta primera fase o primera campanya de prospeccions arqueològiques presenta diferents jaciments arqueològics, així com també elements etnològics ja coneguts (RAMOS FOLQUÉS 1953).

Des del punt de vista arqueològic, la zona propera al riu Vinalopó, amb el Pantà d'Elx com a element definidor, concentra la major quantitat de jaciments. Hi destaquen el Castellar de la Morera i la Moleta per presentar materials de diferents fases, des de la prehistòria fins a època islàmica. A aquests hom hauria d'afegir una sèrie d'assentaments en altura de diferent cronologia, especialment de l'edat del bronze, com és el cas de Caramoro I (RAMOS FERNÁNDEZ 1988 i 1990; GONZÁLEZ-RUIZ 1995), Caramoro II (GONZÁLEZ-RAMOS-RUIZ 1990; GONZÁLEZ-RUIZ 1992), la Càrcava, Animeta, Kalathos, Molí de la Palmereta i serra del Búho I, serra del Búho II (també anomenat Puntal del Búho), serra del Búho III i serra del Búho IV (ROMÁN 1978 i 1980).

L'època ibera està representada per Caramoro II (GARCÍA BORJA *et al.* 2010), el Lloc, les Canteres del Ferriol, Kalathos i els ja esmentats de Castellar de la Morera i la Moleta. Quant a les fases romana i tardoantiga, es troben representades a l'àrea únicament pels jaciments de la Moleta i el Castellar de la Morera, assentaments fortificats i de majors dimensions que la resta dels citats anteriorment (REYNOLDS 1993: 69-70). D'època islàmica, a més del Castellar de la Morera (GUTIÉRREZ-MENÉNDEZ-GUICHARD 2008) i la Moleta, es coneix la Loma. Finalment, d'època medieval cristiana tenim constància de l'anomenat camí de les Canteres, relacionat amb les Canteres del Ferriol, datat en època ibera i que degué perdurar fins a època medieval (ROUILLARD 2008).

Des del punt de vista etnològic, la zona a prospectar presenta nombrosos elements coneguts i estudiats, d'important rellevància

històrica, arquitectònica i d'enginyeria civil. A aquests béns, se'ls uneixen aquells que podríem considerar oblidats (finques agrícoles, cases de labor, aljubs, ruscs, etc.), que, a pesar de la seua menor rellevància *monumental*, tenen una gran importància com a empremta de l'activitat humana en el territori. Ens trobem igualment en llocs que han estat, i d'alguna manera continuen sent, una referència com a zona recreativa i d'esbarjo. Aquest ús social és palés en dates concretes, com els dos dilluns de mona i Sant Crispí o en tradicions com *fer herbetes*, present, fins i tot, en cançons del folklore il·licità.

Paradoxalment, aquest coneixement popular, així com també els estudis científics relativament abundants sobre el tema, no es corresponen amb un inventari etnogràfic normalitzat i molt menys amb una conservació en consonància amb la importància dels béns. Si, d'una banda, trobem un Bé d'Interés Cultural tan important com el conjunt del Pantà d'Elx, apareixen també les restes de la canonada i aqüeductes que portaven aigua potable a Elx des de la font de Barrenas en el segle XVIII, que ni tan sols estan descrits en el catàleg de la Direcció General de Cultura de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana.

Figura 11. Vista de l'assut o Casa de les Taules.

La riquesa patrimonial i històrica de l'entorn té una important producció bibliogràfica. Citem alguns autors que són d'obligat estudi, començant per la producció d'Aurelià i Pere Ibarra (IBARRA MANZONI 1879; IBARRA RUIZ 1895, 1914, 1926*a* i 1926*b*), en la qual trobem, juntament amb la interpretació històrica, una tasca ingent d'arxiu i de transcripció de documents. Aquests estudis són fonamentals per tal de conèixer el poblament prehistòric i històric del terme municipal, així com per a entendre, entre altres aspectes, la problemàtica de l'aigua a Elx, tant per al reg dels horts com per a l'abastiment d'aigua potable a la ciutat.

Dins la investigació més recent cal esmentar els treballs d'Enric Guinot i Sergi Selma (2003), així com el de Carmina Verdú (2010). El primer text detalla l'enginyeria hidràulica de la serra il·licitana, amb una rigorosa informació històrica sobre la séquia Major, la séquia Marxena, el Pantà d'Elx, el canal del desviament, els molins associats a la séquia Major i a la séquia Marxena o les institucions de reg. El text de Carmina Verdú, per la seua banda, aprofundeix en l'estudi del palmerar i del sistema de reg associat com a paisatge cultural.

Figura 12. El partidor de Marxena.

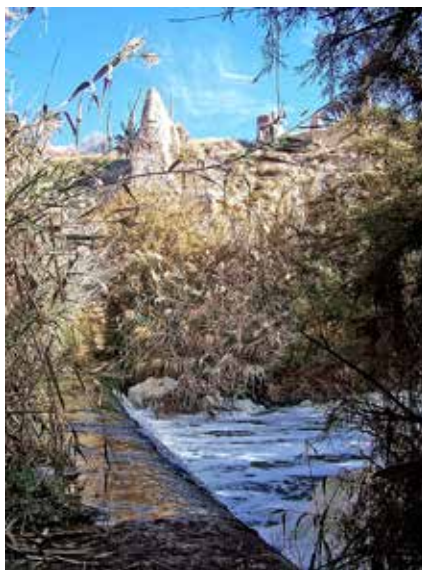

Figura 13. L'anomenada Rafa Nova.

4.3. Objectius

L'anàlisi de l'ocupació del terme municipal d'Elx revela dues realitats diverses. En la part nord una de les característiques principals és l'existència d'assentaments en altura, que contrasta amb la part sud del terme municipal, on l'absència d'elevacions va permetre l'ocupació del pla i l'explotació agrícola. A l'àrea de prospecció de la primera campanya s'ha de destacar una intensa ocupació en l'edat del bronze en assentaments en altura, com poden ser Caramoro I i II, la Moleta, serra del Búho I i IV, Puntal del Búho (serra del Búho II), la Càrcava o Kalathos i Castellar de Morera.

Figura 14. Vista general del jaciment arqueològic Caramoro I.

Amb la fundació de la ciutat ibera a l'Alcúdia, veiem que l'ocupació de la zona s'hi concentra, mentre que a l'entorn del Pantà semblen desaparèixer alguns assentaments. Queden com a assentaments ibers Kalathos, Castellar de la Morera i la Moleta. Ja en època romana, no obstant això, la fundació de la colònia d'*Ilici* i l'explotació agrícola de les terres del pla deixaren la part nord del terme municipal d'Elx com una zona marginal, que només presenta materials significatius al Castellar de la Morera i la Moleta (REYNOLDS 1993: 69-70). Serà en ambdós jaciments on trobarem una intensa ocupació en època tardoantiga i, possiblement, durant la primera fase islàmica. Aquesta situació podria respondre a una jerarquitització del territori a partir del segle v dC, fins a la fundació de la ciutat d'*Ils*, com s'aprecia en altres zones del sud-est hispà.

La realització de prospeccions ens ha d'ajudar a entendre millor el panorama de jaciments arqueològics del terme municipal d'Elx. De bona part d'aquests, encara que els coneixem d'antic, hi ha dades que cal actualitzar amb els nous criteris d'investigació, catalogació i

inventari patrimonial, com són la georeferenciació correcta, l'extensió, l'estat de conservació, la presència d'estructures i materials, el perill de destrucció, etc. Seria el cas de Kalathos, del qual tenim poques dades, o també de la serra del Búho III, del qual el mateix Román Lajarin tenia dubtes que fóra un poblat (ROMÁN 1980: 45-47). En qualsevol cas, un dels objectius del projecte, en el vessant d'investigació, és precisament el de comprovar o revisar l'entitat i existència dels assentaments documentats fins ara, inclús documentar-ne de nous.

Pel que fa referència al patrimoni etnològic, cal l'actualització de la informació BIC del Pantà, a més de tenir en compte les restes que no estan descrites individualment en la base de dades de la Direcció General de Cultura. Un altre gran objectiu és descriure, georeferenciar i fotografiar la canonada d'aigua potable, amb els ponts i aqüeductes, com a primera mesura necessària per tal que les autoritats corresponents tinguin consciència de la seua importància i inicien els tràmits per a la seua protecció. Finalment, un altre objectiu és el de localitzar i descriure aquells béns etnològics ocults i/o oblidats, menys considerats per la seua funció i monumentalitat, però reflex de la vida quotidiana en aquests indrets.

Figura 15. Cantera de pedra situada en les rodalies del Pantà.

4.4. Metodologia

4.4.1. Treball de camp

La prospecció s'articula en dues fases: la total o integral del territori mitjançant la cobertura total de la superfície a prospectar i la puntual, és a dir, aquella que se centra específicament en la catalogació i inventari dels béns patrimonials significatius, ja siguin mobles (arqueològics, etnològics i paleontològics) com immobles (arqueològics i etnològics).

a) Prospecció total. En primer lloc, es realitza un estudi previ de la cartografia, amb l'ús de Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG), fotografies aèries, etc. Després es planteja una sèrie d'unitats geomorfològiques que ajuden a dividir l'àrea de prospecció en unitats més petites, cosa que permet un millor estudi del terreny. El treball de camp es du a terme amb una sèrie d'elements imprescindibles per a documentar tot el procés de captació de dades, com ara una càmera fotogràfica amb què deixar constància del treball de camp. A més, tots els tècnics arqueòlegs participants han de portar un receptor GPS amb què registrar el recorregut realitzat, que es guarda en un *track*, el qual és descarregat en un ordinador en format *ozi*. A més, si es documenta algun element patrimonial hom ha de registrar les seues coordenades UTM (ETRS89 Fus 30) en el seu respectiu *waypoint*, que també inclou l'altura sobre el nivell del mar, dades que es descarregaran, igualment, a l'ordinador. D'altra banda, si el que es troba és un jaciment arqueològic, s'ha d'assenyalar, a més a més, la concentració o la dispersió de materials amb l'ajut dels receptors GPS, és a dir, en quina zona concreta han aparegut materials arqueològics en superfície i on es concentren especialment. D'aquesta manera, hom pot ubicar amb major precisió un jaciment, ja que és bastant habitual que en assentaments situats en la part alta de tossals es troben materials dispersos pels vessants.

Durant la prospecció no s'arrepleguen materials arqueològics mobles, excepte si són significatius i ajuden a establir una cronologia relativa del jaciment al qual s'adscriuen. Els fragments es guarden en bosses que s'individualitzen amb les dades de la zona o sector prospectat, o bé amb una referència topogràfica i amb el número de *waypoint* que li correspon, de manera que es pugui reconèixer posteriorment amb facilitat. Una vegada els materials arriben al gabinet o laboratori, són llavats, siglats i inventariats segons les directrius marcades pel museu que establisca la Conselleria competent en matèria de cultura.

Les restes etnològiques que apareguen durant les jornades de camp (cases, aljubs, séquies, ribassos, canteres, abellars, etc.) es documenten, fotografien i localitzen geogràficament i s'anota una breu descripció de les característiques. Posteriorment, en el treball de despatx, s'organitza la informació i s'emplenen les fitxes etnològiques normalitzades corresponents establides per la Direcció General de Cultura, en què s'inclou una descripció completa dels béns amb el material gràfic corresponent.

b) Prospecció puntual o de documentació de béns immobles. Amb aquest terme ens referim a restes conegudes, estudiades i documentades que, a pesar d'estar recollides en l'Inventari General de la Direcció General de Cultura, és convenient actualitzar, individualitzar i/o confirmar-ne l'existència o inexistència. Entre aquests béns hem inclòs des del punt de vista arqueològic tots els jaciments ja inventariats

i s'ha fet la prospecció d'aquells dels quals es tenia constància tant per publicacions locals com per comunicacions orals, confirmant en alguns casos la presència de jaciments, mentre que en altres casos s'ha registrat la inexistència de restes mobles i immobles que permeten catalogar el lloc com un jaciment arqueològic.

Des del punt de vista etnològic, en un recorregut que segueix l'eix vertebrador de la séquia Major i el riu Vinalopó, es localitzen béns immobles entre el Molí del Real i el Pantà d'Elx. Alguns són ben coneguts i uns altres hauran de ser degudament documentats amb la prospecció per tal d'incorporar-los a l'inventari de la Direcció General de Cultura. Quant a la metodologia a emprar, és molt similar a la descrita en el cas del patrimoni arqueològic, ja que en cas de documentar un bé etnològic s'han de prendre les coordenades UTM, documentar-lo gràficament i fer-ne les fitxes corresponents.

Figura 16.
Séquia Major
en ple funcionament.

Figura 17. Aqüeducte de canonada
d'aigua dolça junt al túnel del canal
del desviament del Pantà.

5. VALORACIONS FINALS

El projecte *Aula Arqueològica* naix amb un fort component didàctic i una gran dosi d'il·lusió per part dels qui el coordinem. Però no hem d'oblidar que no seria possible portar-lo endavant sense el suport institucional que ens proporciona el Centre Associat de la UNED-Elx, ni molt menys sense el gran esforç que setmana rere setmana fan els nostres alumnes. A ells, el nostre reconeixement, ja que aquest llarg camí que hem començat no tindria sentit sense la seua participació. Com ja hem explicat al començament d'aquest treball, es tracta d'un projecte de llarg recorregut, que ve desenvolupant-se des de fa uns quants anys en les aules i en les visites a jaciments arqueològics, però que comença a caminar per la senda del treball de camp amb la primera campanya de prospeccions i espera ampliar-se a altres actuacions posteriorment, sense descartar l'activació patrimonial dels béns documentats.

El fet de decidir començar amb una prospecció intensiva del territori es fonamenta en el fet que la considerem com l'actuació arqueològica

més idònia per a formar els alumnes, ja que el reconeixement dels diversos béns patrimonials –arqueològics, etnològics i paleontològics– mitjançant la inspecció ocular del terreny i diferenciant els diferents tipus de béns immobles –restes arquitectòniques– o mobles –restes materials: ceràmiques, òssies, metàl·liques, etc.– és la millor manera d'aprenentatge i d'experiència. Per tot això, volem concloure aquest article amb les paraules del mateix autor que l'ha iniciat, l'insigne historiador il·licità Pere Ibarra, dedicades a la importància de les restes materials ceràmiques («tiestos») per a la interpretació del registre arqueològic:

En el campo de Elche se encuentran variedades suficientes, com veremos, para formar, [...] una colección completa de tiestos, si mano competente los escoje, que permita raciocinar sobre nuestros antiguos pobladores; y digo tiestos solamente, porque vasijas enteras son escasísimas[...] Además, el tiesto, el humilde fragmento de cerámica, con ser de tan baja jerarquía arqueológica, por cuanto ocupa el último grado en la categoría del portentoso Arte de Tierra, es, no obstante, su más genuina representación [...] Su valor representativo, con ser infinitamente menos comercial que el de la vasija entera, es de su misma importancia técnica, forma parte de su misma naturaleza, es más propio y adecuado para ser presentado en puntos donde pueda ser visto y estudiado por el inteligente arqueólogo, que solo busca la espiritualizada artística, el aliento vital del pasado; el botón de muestra que ocupa un determinado lugar[...]; el rasgo fisonómico que caracteriza una clase; el individuo que representa toda una familia. Un tiesto, es un ejemplar más, que avisa; una moneda de barro que circula, que habla, que dice exactamente lo mismo, las más veces, pero con menos palabras, con menos materia si se quiere, que su progenitora la vasija, que con inarticulado y espeluznante sonido le dió a luz, al desaparecer aquella del mundo de la Historia. (Ibarra Ruiz, 1926a: VI)

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ MUNÁRRIZ, Luis (2007), «Conciencia y conducta medioambiental: los paisajes Culturales», *Intersticios. Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, 1, p. 59-66.
- GARCÍA BORJA, Pablo *et al.* (2010), «Campaña de excavación arqueológica de urgencia en Caramoro II (Elx, Alacant)», *MARQ. Arqueología y Museos*, 4, p. 37-66.
- GONZÁLEZ PRATS, Alfredo - RUIZ SEGURA, Elisa (1992), «Un poblado fortificado del Bronce Final en el Bajo Vinalopó», en *Estudios de Arqueología ibérica y romana, Homenaje a Enrique Pla Ballester*, Trabajos Varios del SIP, València, p. 17-27.
- (1995), «Urbanismo defensivo de la Edad del Bronce en el Bajo Vinalopó. La fortificación argárica de Caramoro I (Elche, Alicante)», en *Estudios de vida urbana*. Murcia, p. 85-105.

- GONZÁLEZ PRATS, Alfredo - RAMOS FERNÁNDEZ, Rafael - RUIZ SEGURA, Elisa (1990), «Caramoro II (Elx, Baix Vinalopó)», en *Excavacions Arqueològiques de Salvament a la Comunitat Valenciana, 1984-1988*, II, València, p. 65-66.
- GRACIA I VICENTE, Lina (2008), *Indicadores ambientales y paisajísticos del palmeral de Elche*, Tesi Doctoral (edició digital), Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alacant.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric - SELMA CASTELL, Sergi (2003), *Las acequias de Elche y Crevillente*, Conselleria d'Agricultura, Pesca i Alimentació, València.
- GUTIÉRREZ LLORET, Sonia - MENÉNDEZ FUEYO, José Luis - GUICHARD, Pierre (2008), «El Castellar de la Morera de Elche: ¿Madina o Hisn?», *Lucentum*, XXVII, p. 175-190.
- IBARRA MANZONI, Aurelià (1879), *Illici, su situación y antigüedades*, Antonio Reus, Alacant.
- IBARRA RUIZ, Pere (1895), *Historia de Elche*, Elx.
- (1914), *Estudio acerca de la institución del riego de Elche. Origen de sus aguas con exposición histórica de antecedentes para conocer el tandeo, reparto, regadores públicos o partidores y régimen que se observa en la administración y venta de estas aguas*, Establiment tipogràfic de Jaime Ratés, Madrid.
- (1926a), *Aguas dulces de Elche*, Tip. L. Carbonell, Alacant.
- (1936b), *Elche. Materiales para su historia*, Talleres Ruiz de Lará, Conca.
- RAMOS FERNÁNDEZ, Rafael (1988), «Caramoro. Una fortaleza vigía de la Edad del Bronce», en *Homenaje a Samuel de los Santos*, Instituto de Estudios Albacetenses, Albacete, p. 93-108.
- (1990), *Informe sobre las excavaciones arqueológicas de Caramoro*, Elx.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro (1953), «Mapa Arqueológico del Término Municipal de Elche», *Archivo Español de Arqueología*, Madrid, p. 323-354.
- REYNOLDS, Paul (1993), *Settlement and Pottery in the Vinalopó Valley (Alicante, Spain) A. D. 400-700*, Tempus Reparatum, BAR International Series, Òxford.
- ROMÁN LAJARÍN, José L. (1978), «Materiales arqueológicos del Puntal del Búho», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 24, p. 7-28.
- (1980), «Los yacimientos de la Edad del Bronce de la Serra del Búho», *Festa d'Elig*, 80, p. 39 i s.
- ROUILLARD, Pierre (2008), «Entre “Dama” y “Santa María”, las canteras de El Ferriol en Elche», en RODERO, A. - BARRIL, M. (coords.), *Viejos yacimientos: nuevas aportaciones: ciclo de conferencias, 10-11 de diciembre de 2008*, Museu Arqueològic Nacional, Madrid, p. 211-235.
- VERDÚ CANO, Carmina (2011), *El Palmeral de Elche. Un paisaje andalusí*, Alhulia, Granada.